

регіонах України // Укр. іст. журн. – 2004. – № 2. – С. 3–15. 4. Корольов Г.О. Ідея федералізму як парадигма історичної перспективи доби Української революції 1917–1921 рр.// Укр. іст. журн. – 2010. – № 5. – С. 103–117. 2. 5. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації // <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um-2-3/Problemyistoriohrafiji/2-HRYTSAK%20Yaroslav.htm>. 6. Верстюк В. Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – Вип. 1. 7. Політична історія України ХХ століття: у 6 т. (ред. кол.: І.Ф. Курас (гол. ред. та ін.). – К.: Генеза, 2002–2003. 8. Бош Е. Год боротьбы (Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации). – М. – Л., 1925. 9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 102. 10. Дециньський Л., Голубко В. Розбудовуючи Українську державу, мусимо засвоїти уроки Центральної Ради // Розбудова держави. – 1993. – № 7. 11. Збарзський С. Крути. До 40-річчя Великого Чину. 29-го січня 1918 р. – 29 січня 1968 р. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1958. 12. Нова Рада. – 1917. – 29 жовтня. 13. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 82. 14. Третій Універсал Української Центральної Ради // Державний Центр Української Центральної Ради // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: ст. і матер. – Філадельфія–Київ–Вашінгтон, 1992. 15. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9. 16. Третій універсал Центральної Ради 7 листопада 1917 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9. 17. Робітничая газета. – 1917. – 8 листопада. 18. Нова Рада. – 1917. – 4 листопада. 19. Нова Рада. – 1917. – 8 грудня. 20. Шаповал М. Військо і революція. – Прага–Львів, 1923. 21. Гончаренко А. Бій під Крутами // Україна. – 1994. – № 4. 22. Удовиченко О. Перша боротьба за Київ (1917–1918) // Архіви України. – 1992. – № 1–3. 23. Спогади (Про боротьбу за створення української держави). – Ч. 1. – Калиш, 1921.

УДК: 94(477:436)“8.02.1918”:327

У.Р. Уська

Національний університет “Львівська політехніка”

ТАЄМНИЙ ПРОТОКОЛ МІЖ УНР ТА АВСТРО-УГОРЩИНОЮ ВІД 8.02.1918 р.: ПРОБЛЕМА АВТЕНТИЧНОСТІ ТЕКСТУ

© Уська У.Р., 2013

На основі вивчення текстів Таємного протоколу від 8.02.1918 р., які перебувають у науковому обігу, у роботі зроблено спробу довести, що усі франкомовні тексти документа є автентичними та ідентичними, а його україномовні варіанти мають сурогатне походження.

In the article, being based on the study of the texts of the Secret Protocol from 8.02.1918, which are in scientific circulation, an attempt was made to prove that all the French texts in the document are authentic and identical and their Ukrainian variants are of a substitute origin.

У сучасних умовах інтенсивного застосування інформаційних технологій характерною ознакою розвитку історичної науки, як і раніше, залишається аналітико-інформативне вивчення, критичний аналіз як окремих джерел, так і їх комплексів, встановлення автентичності документів. Процес становлення України як незалежної держави викликав особливий інтерес вітчизняних дослідників до раніше недоступних джерел з історії національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., оскільки він зумовлювався потребою адекватного відтворення історичного процесу та спростування нав'язаних ззовні міфів. Особливу увагу істориків привертають державно-правові акти Центральної Ради УНР, Гетьманату та Директорії УНР, зокрема, міжнародні та двосторонні договори. У цьому контексті досі тривають дискусії стосовно оригінальності примірників Таємного

протоколу від 8.02.1918 р. як частини Берестейського мирного договору, а саме: автентичності існуючих у науковому обігу текстів.

Проблему встановлення автентичності україномовних текстів Таємного протоколу вперше поставив В. Пилипів, який виявив наявність істотних відмінностей між ними, як у мовних зворотах, так і у відображенні фактів; при цьому автору не вдалося дійти до однозначних висновків [9, 10]. В архівах Відня С. Попику вдалось віднайти копію українського примірника протоколу, автентичність якого не була доведена [11]. У. Єдловських визначила, що оригіналом треба вважати франкомовний текст протоколу, оскільки україномовні тексти є неточними та невідповідними варіантами його перекладу [2]. Зрештою, виникає питання про походження франкомовного тексту та його україномовних перекладів, зважаючи на те, що український примірник оригіналу Таємного протоколу не зберігся.

Мета роботи – дослідити походження франкомовних та україномовних текстів Таємного протоколу від 8.02.1918 р., визначити оригінальність документів, з'ясувати їх автентичність, встановити ідентичність текстів.

Згідно з умовами Берестейського мирного договору від 9.02.1918 р. Австро-Угорщина, як одна з держав Четвірного Союзу, була зобов'язана реалізувати доволі складні домовленості щодо створення українського коронного краю у Східній Галичині та Північній Буковині, а також передати УНР частину Холмщини, яка перебувала під окупацією її військ. Ці умови перешкоджали реалізації плану австро-польської розв'язки, що навесні – влітку 1918 р. спровокувало виникнення в імперії зatoryжної гострої парламентської та урядової кризи.

Після оприлюднення тексту мирного договору розгорнулися численні акції протестів галицьких поляків, які були незадоволені передачею УНР Холмщини та Підляшшя. У пресу також просочилася інформація про підписання Таємного протоколу, який передбачав створення коронного краю з українських територій Східної Галичини та Північної Буковини. Внаслідок цього парламентська фракція галицьких поляків “Коло польське” вперше за час “конституційної ери” вийшла з проурядової коаліції, відмовилася від голосування за бюджет країни, домоглася відставки міністра закордонних справ Австро-Угорщини графа Оттокара Черніна фон Худенітца та австрійського міністра-президента барона Ернста Зайдлера фон Фойхтенегга, які поставили свої підписи під Таємним протоколом.

Намагаючись врешті подолати зatoryжну політичну кризу, Міністерство закордонних справ 19 червня 1918 р. у центральній газеті “Neue Freie Presse” інспірувало офіційне повідомлення про те, що УНР зірвала поставки хліба, чим першою порушила існуючі домовленості. Таємний протокол щодо статусу Галичини призвів до урядової та парламентської кризи, мирний договір не вирішив продовольчих проблем імперії, а тому він взагалі не підлягає ратифікації [1].

У Таємному протоколі закріплювалася умова про те, що його текст та Берестейський мирний договір утворюють нероздільне ціле, а сам протокол вважатиметься недійсним, якщо хоча б одна з умов договору не буде виконана. Формально причиною визнання нечинності Таємного протоколу було невиконання Україною поставок збіжжя Центральним державам обсягом в 1 млн. т до 31 липня 1918 р., як це передбачалось протоколом засідання делегацій Берестейської мирної конференції від 7 лютого 1918 р. [14, s. 210–210]. Під час засідання спільної комісії 4 березня 1918 р. у Бресті було також уточнено, що Таємний протокол втратить свою чинність, якщо до 31 липня 1918 р. УНР не виконає поставку Австро-Угорщині збіжжя вартістю в 1 млн. крон [15, s. 96]. За приблизними підрахунками, Україна поставила їй 20 від зазначених обсягів [6, с. 74]. Проте об'єктивно причинами ліквідації Таємного протоколу стали політичні мотиви: необхідність збереження територіальної цілісності та неподільності імперії, прагнення реалізувати ідею австро-польської розв'язки, уникнення гострого протистояння між конфронтуючими польськими та українськими національно-патріотичними силами, недопущення ескалації політичного конфлікту та придушення антидержавних виступів.

На початку липня 1918 р. австро-угорська дипломатія розпочала переговори з країнами Четвірного Союзу щодо можливого відтермінування ратифікації Берестейського мирного договору. Оскільки одностороння денонсація Австро-Угорщиною договору могла поставити під сумнів припинення війни на Східному фронті та підірвати виконання нею союзницьких зобов'язань, було знайдено простіший та дієвіший спосіб – анулювати Таємний протокол.

У липні 1918 р. австро-угорським дипломатам вдалось досягти порозуміння з союзними урядами Німеччини, Болгарії та Туреччини про те, що Таємний протокол треба розглядати як

документ, що втратив політичну силу. Зрештою, гетьман Павло Скоропадський спочатку сам погодився на ліквідацію документа, оскільки вважав його “невдалим витвором обох сторін” [8, с. 55]. Згідно з домовленостями, 16 липня 1918 р. у Берліні заступник державного секретаря зовнішньополітичного відомства Німеччини Георг фон Буше-Гадденгаузен у присутності австро-угорського посла принца Готтфріда Гогенлоє-Шіллінгсфюрста спалив український оригінальний примірник документа [15, с. 24].

Ліквідація оригіналу спровокувала появу в науковому обігу двох варіантів україномовних текстів, які дуже відрізняються за своїм змістом. Зокрема, згідно з першим варіантом, український коронний край мав бути створений до 31 липня 1918 р. [7, с. 318–319], а згідно із другим, – до 20 липня 1918 р. [4, с. 72]. Можна припустити, що вказана у першому варіанті дата “31 липня 1918 р.” була запозичена з п. 1. ст. VII Берестейського мирного договору, в якій йшлося про намір сторін здійснювати двосторонній обмін надлишками найважливіших сільськогосподарських та промислових товарів до 31 липня 1918 р. [14, с. 109]. Ці два варіанти не можна вважати автентичними, вони є сурогатними текстами, а їхнє походження досі залишається невідомим.

У спогадах учасників Берестейської мирної конференції Олександра Севрюка та Миколи Залізняка чітко вказано, що оригінальний текст Таємного протоколу був укладений французькою, яка у той час вважалася мовою дипломатії. При цьому п’ять оригінальних ідентичних примірників Берестейського мирного договору, які підписувалися членами делегацій, було підготовлено національними мовами – українською, німецькою, угорською, болгарською та турецькою. У ст. X. зазначалося, що “При тлумаченні цього договору визначальними є німецький та український тексти для взаємин між Німеччиною та Україною, угорський та український тексти для взаємин між Австро-Угорщиною та Україною, болгарський та український тексти для взаємин між Болгарією та Україною, турецький та український тексти для взаємин між Туреччиною та Україною” [14, с. 110].

Виникає питання, як український примірник Таємного протоколу потрапив у Берлін? Відомо, що австро-угорські дипломати звинуватили членів делегації УНР у розголошенні його змісту, а це грубо порушувало існуючі домовленості. У своїх спогадах О. Севрюк стверджує, що під час переговорів у Відні стосовно надання УНР військової допомоги, він розповів голові Української парламентарної репрезентації в австрійській Державній раді Євгенові Петрушевичу про зміст таємного документа, внаслідок чого сенсаційну новину через кілька днів уже обговорював увесь політичний істеблшмент Відня, зокрема, депутати парламенту [5, с. 67]. Цей прикрий інцидент був потрактований секційним радником австро-угорського Міністерства закордонних справ бароном Фрідріхом фон Візнером формальною підставою для вилучення у делегації УНР оригінального примірника протоколу та передачі його на депозитне зберігання у зовнішньополітичне відомство Німеччини. Зрештою така умова вперше була закріплена у протоколі про надання УНР військової допомоги, підписаному 18 лютого 1918 р. у Відні Ф. Візнером та О. Севрюком [12, с. 285–287]. На підставі цієї домовленості Микола Любинський 24 лютого 1918 р. у Брест-Литовську передав Таємний протокол Ф. Візнеру та німецькому послу в Австро-Угорщині Фредеріку фон Розенбергу, який відвіз документ до Берліна [8, с. 65]. У своїх спогадах О. Севрюк та М. Залізник переклали на М. Любинського відповідальність за втрату протоколу [3, с. 140; 5, с. 69]. Після довгих умовлянь, М. Залізнику вдалось зробити копію з чернеток Ф. Візнера, яка в подальшому, ймовірно, слугувала основою для укладення другого варіанта україномовного тексту [3, с. 141].

Франкомовні тексти протоколів оприлюднені у кількох збірниках документів, які у 1960–1970-х рр. вийшли друком за кордоном. Зокрема, у виданні “Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe” [12, с. 209–210] вміщено текст оригінального австро-угорського примірника Протоколу, про що можна зробити висновок з наявного порядку підписів у документі (спочатку розміщено підписи представників Австро-Угорщини, а потім – представників УНР) з приміткою т. р. *.

Сьогодні оригінал австро-угорського примірника Протоколу зберігається в Австрійському державному архіві, його підрозділі – Державному архіві Дому та Двору (архіві Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини). 15 грудня 1964 р. він був вилучений з папки “Таємний протокол від 8.02.1918 р. стосовно поділу Галичини та створення українського коронного краю Східна Галичина – Буковина, лютий – серпень 1918 р.”, а на його місці поміщено такий запис: “Таємна угода між Австро-Угорщиною та Українською Республікою від 8 лютого 1918 р. стосовно

ставлення до спільних національних меншин була вилучена та перекладена у Державні документи Загальної документальної серії. Відень, 15 грудня 1964 р.” [15, с. 65–66].

Ще один франкомовний текст Протоколу опубліковано у збірнику документів “L’Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale: documents extraits des archives de l’Office allemand des Affaires” [13, р. 395]. Його треба вважати копією з оригіналу українського примірника, яка після спалення залишилася на зберіганні у Таємній канцелярії зовнішньополітичного відомства Німеччини у Берліні. Інший примірник цієї ж копії був надісланий у Відень до Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини; зараз він зберігається в архіві міністерства у вищезгаданій папці “Таємний протокол від 8.02.1918...” [14, с. 26–28]. У берлінській та віденській копіях українського примірника спочатку розміщено підписи представників УНР, а потім – представників Австро-Угорщини з приміткою gez. **.

Порівнявши оригінал австро-угорського примірника з двома копіями українського примірника (берлінської та віденської), авторка дійшла висновку, що усі опубліковані франкомовні тексти є автентичними та ідентичними, а тому сучасний україномовний переклад одного із них теж можна вважати ідентичним текстом. До речі, уперше на початку 1990-х рр. такий переклад був опублікований у праці М. Несука без посилання на першоджерело [8, с. 63–64].

З метою уникнення двозначності при джерелознавчому дослідженні публікуємо тексти документів, які були передані Таємною канцелярією зовнішньополітичного відомства Німеччини з Берліна до Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини у Відень після спалення оригіналу українського примірника Таємного протоколу.

Супровідний лист

Nachdem durch diplomatische Verhandlungen zwischen den beteiligten Regierungen Einverständnis darüber erzielt worden ist, daß die von den ö-un-rischen und den ukr-n Delegierten in Brest-Litowsk am 8. Februar 1918 unterzeichnete Deklaration betreffend eventuelle Maßnahmen zum Schutze der ukrainischen Bevölkerung in Österreich als außer Kraft gesetzt angesehen und die Urkunde selbst vernichtet werden soll, hat der stellvertretende Staatssekretär des Auswärtigen Amtes Freiherr von dem Bussche-Haddenhausen die fragliche Urkunde heute in Gegenwart des k.u.k. ö-un-en Botschafters Prinzen zu Hohenlohe-Schillingsfürst verbrannt.

Berlin, den 16. Juli 1918.

gez. Gottfried Prinz zu Hohenlohe

k. u. k Botschafter

Beglaubigt: Fehler, Geheimer Hofrat

Rundsiegel mit der Randaufschrift:

“Auswärtiger Amt Geheime Kanzlei”

gez. Bussche

Unterstaatssekretär

У ході дипломатичних переговорів між урядами-учасниками досягнуто порозуміння про те, що підписану австро-угорськими та українськими делегатами в Брест-Литовську декларацію стосовно можливих заходів щодо захисту українського населення в Австрії слід розглядати як таку, що втратила силу, а сам документ повинен бути знищений. Сьогодні спірний документ був спалений заступником державного секретаря міністерства закордонних справ фон Буше-Гадденгаузенем у присутності імператорського та королівського посла Австро-Угорщини принца Гогенлоє-Шіллінгсфюрста.

Берлін, 16 липня 1918 р.

підпис: Готтфрід принц Гогенлоє

імператорський та королівський

посол Австро-Угорщини

Завірів: Фелер, таємний надвірний радник

кругла печатка з написом:

“Зовнішньополітичне відомство Таємна канцелярія”

підпис: Буше

молодший державний секретар

(Переклад з німецької Уляни Уської)

(ÖStA. HHStA, I PA. Bd. 523, Liasse XLVII / 12⁵: Geheimprotokoll vom 8. 2. 1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien–Bukowina, Februar – August, 1918. Z. 7611. – S. 24.).

**Копія спаленого українського примірника
Таємного протоколу від 8.02.1918 р.**

Beglaubigte Abschrift!

Au moment de procéder à la signature du traité de paix conclu ce jour d'hui entre l'Allemagne, l'Autriche-Hongrie, la Bulgarie et la Turquie d'une part la République Ukraïnienne d'autre part le Ministre Impérial et Royal des Affaires Etrangères le Comte Czernin comme plénipotentiaire de l'Autriche-Hongrie et les membres de la Rada centrale ukrainienne Messieurs Alexandre Ssewrjuk, Mykola Lubinjskyj et Mykola Lewyjtsjkyj comme plénipotentiaires de la République Ukraïnienne tiennent à constater ce qui suit:

La manière dont les négociations de paix ont été conduites a persuadé les délégués de l'Autriche-Hongrie et de la République Ukraïnienne que ces deux Puissances sont guidées par la volonté de vivre désormais en amitié étroite et dans un échange suivi de relations. Ayant reconnu que ces relations seront consolidées et approfondies si les minorités habitant l'Autriche et l'Ukraïne et au sort desquelles les deux Parties sont réciproquement intéressées jouissent de la pleine sécurité quant au libre développement de leur nationalité et de leur culture le Ministre Impérial et Royal des Affaires Etrangères prend acte du fait que la République Ukraïnienne a d'ores et déjà créé des lois garantissant les droits de la population polonaise et allemande ainsi que des juifs habitant la République Ukraïnienne.

D'autre part les délégués de la République Ukraïnienne prennent acte de ce qui suit:

Se basant sur les intentions de Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique énoncées lors de Son avènement à la couronne et confirmées par Son discours du trône, le Gouvernement Impérial et Royal d'Autriche est décidé de prendre des dispositions visant à donner aux parties du peuple Ukraïmien habitant l'Autriche des sécurités encore plus étendues pour le développement de leur nationalité et de leur culture en amplifiant les institutions y relatives actuellement en vigueur.

A cet effet le Gouvernement de l'Autriche présentera aux deux chambres du parlement autrichien un projet de loi portant que les contrées de la Galicie orientale habitées en majorité par une population Ukrainienne seront séparées du Royaume de Galicie et seront réunies à la Bukowine pour former un nouveau "Kronland". Le Gouvernement Autrichien réalisera cette intention au plus tard le 20 juillet prochain. Le Gouvernement Autrichien se servira de tous les moyens prévus par la constitution afin que le projet de loi en question acquière force de loi.

La présente déclaration et le traité de paix forment un ensemble indivisible et cette déclaration devient nulle au cas où une des stipulations du traité de paix ne serait pas exécutée.

Ce document et son contenu devront rester secrets.

Brest-Litowsk, le 8. février 1918.

ges. A. Ssewrjuk
ges. Myk. Lubijnskyj
ges. Mykola Lewyjtsjkyj

gez. Dr. Ernst Ritter von Seidler
gez. Czernin

Für richtige Abschrift: Theis, Kanzleirat

Rundsiegel mit der Randaufschrift***:
"Auswärtiger Amt Geheime Kanzlei"

Завірена копія!

У ту хвилину, як приступити до підписання мирного договору, сьогодні укладеного між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, з одного боку, Українською Республікою, з другого боку, імперський та королівський міністр закордонних справ граф Чернін, як повноважний представник Австро-Угорщини, та члени Української Центральної Ради панове Олександр Севрюк, Микола Любинський, Микола Левитський, як представники Української Республіки, наполягають констатувати наступне:

Спосіб, за яким були проведені мирні переговори, переконав делегатів Австро-Угорщини та Української Республіки про те, що ці дві держави від сьогодні воліють жити в

тісній дружбі та постійно обмінюватися стосунками. Визнавши те, що взаємини можуть бути консолідованими та поглибленими лише за умови, коли меншини, що проживають в Австрії та Україні, і долею яких є обопільно зацікавленні обидві батьківщини, користуватимуться повними гарантіями щодо розвитку їхньої національності та їхньої культури, імперський та королівський міністр бере до відома факт про те, що Українська Республіка прийняла і вже впровадила закони, що гарантують права польського, німецького та єврейського населення, яке проживає в Українській Республіці.

З іншого боку, делегати Української Республіки беруть до уваги таке:

Зважаючи на наміри Його Імператорської та Королівської Апостольської Величності****, які були висловлені під час його коронації та підтверджені у його тронній промові, імперський та королівський уряд Австрії зобов'язаний вжити заходів з приводу надання частинам українського населення, які проживають в Австрії, ще більших гарантій для розвитку їхньої національності та їхньої культури, розширюючи нині діючі відповідні установи.

З цією метою австрійський уряд представить обом палатам австрійського парламенту проект закону, у якому буде викладено те, що повіти Східної Галичини, більшість яких становить українське населення, будуть відокремлені від Королівства Галичини та об'єднані з Буковиною з метою створення окремого коронного краю. Австрійський уряд здійснить такий поділ не пізніше як до 20 липня цього року. Австрійський уряд використовуватиме всі передбачені конституцією засоби для того, щоб представлений на обговорення законопроект набув сили закону.

Дана декларація та мирний договір утворюють нероздільне ціле; декларація буде вважатися недійсною, якщо хоча б одна з умов договору не буде виконана.

Цей документ та його зміст залишаться таємними.

Брест-Литовський, 8 лютого 1918 р.

підпис: О. Севрюка

підпис: др. Ернста барона фон Зайдлера

підпис: Мик. Любинського

підпис: Черніна

підпис: Миколи Левитського

За правильність копії: Тайс, радник канцелярії

кругла печатка з написом:

“Зовнішньополітичне відомство Таємна канцелярія”

(Переклад з французької Марії Мовчан)

(ÖStA. HHStA, I PA. Bd. 523, Liasse XLVII / 12⁸: Geheimprotokoll vom 8. 2. 1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien-Bukowina, Februar – August, 1918. Z. 7611. – S. 26–28.).

* Примітка. М. р. (скорочення від “manu propria” (лат.)) – власноруч. Це свідчить, що первинний документ є оригіналом.

** Примітка. Gez. (скорочення від “gezeichnet” (нім.)) – підписано чи підписаний. Це свідчить, що документ є копією з оригіналу.

*** Примітка. Усі печатки в документі – мокрі.

**** Примітка. Мова йде про імператора Австро-Угорщини Карла I.

1. Діло. – 22 червня 1918. – Ч. 139. 2. Єдловських У. Таємний протокол між Австро-Угорщиною і УНР від 9 лютого 1918 р.: питання встановлення автентичності україномовних варіантів / У. Єдловських // Гілея: наук. вісник. – К., 2009. – Вип. 19. – С. 81–88. 3. Залізник М. Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському / М. Залізник // Берестейський мир з нагоди 10-х роковин 9/II. 1918 – 9/II. 1928: спомини і матер. [зладив і попередив вступом І. Кедрин]. – Львів–Київ: Кооперативна накладня “Червона Калина”, 1928. – С. 45 – 142. 4. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: док. і матер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – Т. 1: Листопадова 1918 року національно-демократична революція.

Проголошення ЗУНР. – 486 с. 5. Севрюк О. Галичина в Берестейських перемовинах / О. Севрюк // *Історичний календар-альманах “Червоної Калини” на 1939 р.* – Львів: Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1938. – С. 61–70. 6. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Рік 1918. / В. Ф. Солдатенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litrus.net/author/profile/1400>. 7. Тайний договір про Галичину і Буковину // *Берестейський мир з нагоди 10-х роковин 9/II. 1918 – 9/II. 1928: спомини і матер.* [зладив і попередив вступом І. Кедрин]. – Львів–Київ: Кооперативна накладня “Червона Калина”, 1928. – С. 318–319. 8. Несук М. Договір, спалений у присутності посла: Таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. та її доля / М. Несук // *Політика і час.* – 1993. – № 6. – С. 59–65; № 7. – С. 53–59. 9. Пилипів В. І. Джерела з історії взаємовідносин Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. / В. Пилипів. – К., 2002. – 197 с. 10. Пилипів В. І. Брестський мирний договір 1918 року, як джерело вивчення взаємодії східно- та західноукраїнських політичних сил у боротьбі за соборність України / В. Пилипів // *Гілея: наук. вісник.* – К., 2011. – Вип. 48(6). – С. 226–232. 11. Попик С. Таємниця Брест-Литовська: до питання про австро-угорський протокол 1918 р. / С. Попик // *Питання історії нового та новітнього часу: зб. наук. ст.: у 2-х ч.* – Чернівці, 1994. – Вип. 3, Ч. 2. – С. 134–141. 12. *Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe: [in 4 Bd.] / [Hrsgb. von T. Hornykiewicz].* – Philadelphia, Pa., U.S.A. – Bd. 2. – 1967. – 484 s. (Protokoll der Sitzung der öster.-ung. und ukrain. Kommission für die Abfassung des Kollektivfriedensvertrages, Verpflichtung der ukrain. Regierung zur Lieferung der Million Tonnen Getreide an die Zentralmächte gegen entsprechenden Warenaustausch, Abhängigkeit der Ratifizierung des Friedensvertrages mit der Ukraine von der Erfüllung dieser Verpflichtung). 13. *L’Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale: documents extraits des archives de l’Office allemand des Affaires: [4 vol.] / [pub. et ann. par A. Scherer, J. Grunewald].* – Paris, 1962–1978. – Vol. 3: *De la revolution Sovietique a la paix de Brest-Litovsk.* – Paris, 1976. – 444 p. 14. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Haus- und Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA). Bd. 523, Liasse XLVII / 12^s: *Friedensvertrag zwischen Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und der Türkei einerseits und der Ukrainischen Volksrepublik andererseits.* – S. 105–110. 15. ÖStA. HHStA, I PA. Bd. 523, Liasse XLVII / 12^s: *Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien–Bukowina, Februar. – August, 1918.* – Z. 7611).